

Anna Rudyk
(Uniwersytet Rzeszowski)

O subiekcie semantycznym w rosyjskich zdaniach z predykatywem wartościującym pod względem emocjonalnym w porównaniu z językiem polskim

Mianem subiektu semantycznego określamy element struktury predykato-wo-argumentowej, który oznacza wykonawcę czynności bądź nosiciela stanu nazwanego predykatem [Золотова 2007: 133-134]. Subiekt to składnik zdania, który wskazuje na jego związek ze światem rzeczywistym, a dla jego wyrażania służą słowoformy imienne o znaczeniu przedmiotowym. Zgodnie z zasadami składni języka rosyjskiego, subiekt, w odróżnieniu od podmiotu, nie podlega formalnym ograniczeniom [*Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* 1999: 440]:

Если носитель предикативного признака выражен им. п., он именуется в русской литературе по синтаксису подлежащим, а если он выражен косвенным падежом или вовсе не выражен – (семантическим) субъектом” [Тестелец 2001: 348].

A zatem przy wyróżnianiu podmiotu zdania kluczową rolę odgrywa kryterium formalne, natomiast poprzez analizę semantyczną, tzn. wydzielenie w strukturze zdaniowej elementów funkcjonalnych, można wyodrębnić rzeczywiste role denotatów poszczególnych składników zdania.

Terminem *subiekt semantyczny* będziemy się posługiwać dla określenia komponentu organizującego semantyczną strukturę zdania, wyrażonego formą imienną, która poprzez wskazanie na określony element rzeczywistości staje się relewantna. Subiekt zdania wyrażany jest najczęściej rzeczownikiem bądź zamkiem osobowym w mianowniku (przez co często bywa utożsamiany z podmiotem), jednak gdy konstrukcja zdania nie dopuszcza nominatywu, bądź też obecnej w zdaniu formie imiennej w mianowniku nie jest właściwe znaczenie przedmiotowe, subiekt – jako obligatoryjny składnik zdania – wymaga innych form realizacji. Z tego typu sytuacją mamy do czynienia m.in. w przypadku zdań z predykatywem wartościującym pod względem emocjonalnym, będących przedmiotem niniejszego szkicu.

Predykatywy pełnią funkcję orzeczeniową w zdaniach bez mianownikowego podmiotu. Stanowią zatem najistotniejsze elementy takich zdań, co teoretycznie oznacza, że „mogą samodzielnie bez dodatkowych uzupełnień fakultatywnych tworzyć jednostkę syntaktyczną, nadając jej odpowiedni sens. Z tej nadrzędności wynika możliwość, czy wręcz konieczność, podporządkowania predykatywom leksykalnym pozostałych komponentów zdaniowych, wnoszących dodatkową relewantną informację o przedstawianym wycinku rzeczywistości [...]” [Mocarz 2003: 212].

Przedmiotem niniejszego artykułu są sposoby formalnej realizacji subiektu semantycznego w rosyjskich zdaniach typu [...] *мне очень больно уходить от тебя* [...], *Мне жаль будет уехать* oraz w ich polskich ekwiwalentach przekładowych. Badanie zostało przeprowadzone na materiale zdań zawierających następujące predykatywy wartościujące pod względem emocjonalnym:

*больно,
досадно,
жалко,
жаль,
неприятно,
обидно,
страшно.*

Wymienione leksemy można określić wspólnym mianem predykatywów nieczasownikowych wyrażających dyskomfort psychiczny. Predykatyw *больно* służy dla wyrażenia smutku, bólu psychicznego, *досадно* – gniewu. Leksemy *жалко* i *жаль* przekazują uczucie żalu, *неприятно* – odczuwanej przykrości, *обидно* – obrazy, natomiast *страшно* – strachu¹. Są one wszystkie predykatami wyższego rzędu, posiadającymi dwa obligatoryjne argumenty – jeden zdarzeniowy i jeden przedmiotowy. Argument zdarzeniowy w strukturach zdaniowych jest reprezentowany przez bezokolicznik. Z kolei dla wyrażenia argumentu przedmiotowego może posłużyć forma imienna w celowniku, jednak jego eksplicytna realizacja nie jest konieczna, gdyż możemy mieć do czynienia z kontekstualnym uwarunkowaniem bądź też uogólnionym czy nieokreślonym charakterem denotata. Ogólny schemat omawianych struktur można przedstawić w następujący sposób:

Ndat + predykatyw + Vinf

Schemat ten odpowiada wariantowi z eksplicytnym wyrażeniem każdego z komponentów. Dla potrzeb niniejszego szkicu wybrano strukturę z pełną realizacją argumentu zdarzeniowego, obecność argumentu przedmiotowego nie była warunkiem koniecznym, gdyż wyodrębnienie i analiza różnych sposobów formalnej realizacji subiektu stanowi główny cel prowadzonego badania.

Jako źródło materiału faktograficznego miało wstępnie posłużyć 13 tekstów dwudziestowiecznej prozy rosyjskiej wraz z tekstami przekładu na język polski, jednak w kilku z nich w ogóle nie odnotowano zdań z leksemami wybranymi przez nas jako reprezentatywne dla predykatywów wartościujących pod względem emocjonalnym, a ponadto spełniałyby warunek pełnej realizacji argumentu zdarzeniowego. Ostatecznie materiał dla prowadzonej analizy stanowi 81 par zdań (zdanie rosyjskie + polski ekwiwalent przekładowy).

Ilość zdań z poszczególnymi predykatywami w każdym z tekstów przedstawia następująca tabela.

¹ Na podstawie: M. Borek, *Predykaty wyrażające dyskomfort psychiczny w języku rosyjskim w konfrontacji z językiem polskim*, Katowice 1999.

	CD ²	KP	OCNR	DŹ	JDID	DA	FJ	M	LC	ŹPM	MiM	Razem
больно	5	2	1	2	-	-	-	1	-	-	-	11
досадно	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
жалко	7	2	7	-	3	1	1	-	-	-	1	22
жаль	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
неприятно	2	1	2	-	-	-	-	-	-	1	1	7
обидно	2	3	2	-	1	-	-	1	-	-	-	9
страшно	5	2	6	1	4	1	-	3	1	3	1	27
Razem	24	12	18	3	8	2	1	5	1	4	3	81

Tabela 1: Ilość zdań z poszczególnymi predykatywami w materiale źródłowym

Jak widać, w materiale źródłowym z największą częstotliwością pojawiały się zdania oparte na predykatywie *страшно*, dość często *жалко*, *больно* i *обидно*, natomiast obecność pozostałych z objętych analizą zdań ma charakter jednostkowy. Największa ilość przykładów pochodzi z tekstu powieści *Cichy Don*, stosunkowo dużo z utworu *Oddział chorych na raka*. Wynika to nie tylko z pokaźnej objętości tych właśnie tekstów, bowiem leksemy nazywające stany dyskomfortu psychicznego oddają przygnębiający nastrój powieści, z których jedna przedstawia tragizm bratobójczych walk w okresie wojny domowej, druga – życie pacjentów oddziału onkologicznego.

Ciekawą kwestią wydaje się sposób realizacji predykatywów w tekście przekładu. Tekstowe ekwiwalenty poszczególnych leksemów zostały zebrane w tabeli.

	Ekwiwalent słownikowy ³	Ekwiwalent słownikowy (znaczenie przenośne) ⁴	Ekwiwalent tekstowy z morfemem rdzeniowym tożsamym rdzeniowi ekwiwalentu słownikowego	Inne ekwiwalenty tekstowe	Brak odpowiednika w tekście przekładu	Razem
страшно	17 <i>strasznie, strach</i>	-	7 <i>straszne, strach zdejmował, straszne to było, nic straszniejszego, strasznie będzie się czuć</i>	osobowa forma czasownika <i>bać się, nie jest bezpiecznie</i>	3 -	27
жалко	14 <i>żał, szkoda</i>	-	2 <i>pożalowałbym</i>	2 <i>przykro, nie można, jak można, litość brała</i>	5 1	22
больно	-	2 <i>ciężko, przykro</i>	8 <i>jest boleśnie, osobowa forma czasownika boleć, ból, że..., zadaje ból</i>	8 <i>sprawiłoby przykrość</i>	1 -	11
обидно	2 <i>jest przykro</i>	-	-	6 <i>ciężko, wstyd, szkoda, nie chce się, głupio</i>	6 1	9
неприятно	2 <i>jest przykro</i>	-	-	4 <i>uraziło (kogo), nie chce się, nie miło</i>	4 1	7
жаль	2 <i>szkoda</i>	-	-	1 <i>przykro</i>	1 -	3
досадно	-	-	-	2 <i>uraziło (kogo), wstyd</i>	2 -	2
Razem	37	2	17	22	3	81

Tabela 2: Realizacja predykatywów w tekście przekładu

Jak można zauważyć, pewną spójność wykazują jedynie polskie ekwiwalenty predykatywów *жалко* i *страшно*, natomiast pozostałe leksemy realizowane są w tekście polskim na wiele sposobów. Warto również zwrócić uwagę na to, że niektóre z polskich leksemów (*przykro*, *wstyd*, *szkoda*) występują jako ekwiwalenty kilku różnych predykatywów rosyjskich. Wynika to z faktu, iż analizowane predykatywy mogą nazywać podobne stany emocjonalne, które da się najogólniej określić jako dyskomfort psychiczny. Można ponadto zaobserwować niewątpliwą różnorodność polskich ekwiwalentów – 7 leksemów w tekście wyjściowym posiada łącznie 25 środków przekazu w języku docelowym (odliczając kilka przypadków, gdzie zdanie z tekstu oryginalnego zostało pominięte w tekście tłumaczenia bądź zastosowano taką jego transformację, która nie pozwala na określenie jednostkowego ekwiwalentu). Mimo bliskości języków rosyjskiego i polskiego odpowiedniki słownikowe stanowią mniej niż połowę ekwiwalentów. Wśród pozostałych translatów można wyróżnić grupę leksemów bądź wyrażeń zawierających ten sam morfem rdzeniowy, co główny ekwiwalent przekładowy.

Ponieważ celem artykułu nie jest szczegółowa analiza odpowiedników przekładowych, lecz identyfikacja form realizacji subiektu semantycznego, należy jedynie zaznaczyć, że wśród polskich ekwiwalentów pojawiają się różne konstrukcje składniowe – zarówno oparte na predykatywie, jak też zawierające osobową formę czasownika – co z pewnością wpłynie na różnorodność form realizacji subiektu semantycznego w zdaniach obydwu języków.

W zebranych zdaniach rosyjskich subiekt jest najczęściej uwarunkowany kontekstualnie, np.:

И Шухов мягко спрыгнул босиком на пол (уж так хорошо его валенки с портянками на печке стояли – жалко было их снимать!).

Więc Szuchow miękko na bosaka zeskoczył na podłogę – walenki z onucami tak dobrze były ustawione na piecu, że **żał było je zdejmować**.

W zdaniach obydwu języków subiekt semantyczny został wyrażony w kontekście – w zdaniu otwierającym wypowiedzenie – jako *Шухов*/Szuchow. Użyty w polskim przekładzie leksem *żał* jest z pochodzenia rzeczownikiem, jednak zatraciwszy pierwotne nominatywne właściwości, stanowi podstawę zdania, pełniąc funkcję predykatywną. Tego typu wyrazy występują zarówno w języku rosyjskim, jak i w polskim (m.in. będący przedmiotem opisu rosyjski leksem *жаль* oraz występujące w roli ekwiwalentów polskie *wstyd*, *szkoda*, *strach*). Wobec tworzenia poprawnych połączeń z przysłówkami stopnia (*было mi bardzo wstyd*, *bardzo żał*) i utraty możliwości bycia określanymi przez przydawki (**wielki wstyd mi było*), „nominalność” ww. leksemów jest wątpliwa [Bartnicka 1974: 103–120]. Przyznanie takim wyrazom funkcji czasownikowej „nie wpływa na zmianę ich klasyfikacji rzeczownikowej, gdyż funkcja ta jest uznana jedynie za fakt kontekstowy, nie znajdujący odbicia w słownikowej ocenie wyrazów” [Borek 1993: 49–55].

W analizowanym typie zdań rosyjskich jedyną formą eksplicytną realizacji subiektu semantycznego jest rzeczownik bądź zaimek w celowniku, np.:

Впрочем, Кознак не очень хорошо рассмотрел как приезжего, так и караван, **потому что ему было страшно поднять глаза**.

Za zamkową bramą stała długa karawana. Zresztą, Cosnac nie przyjrzał się uważniej ani przybyszowi, ani karawanie, **bał się bowiem podnieść wzrok**. (ŻPM)

Rosyjskiej konstrukcji z celownikiem subiektu odpowiada w tekście polskiego przekładu zdanie z osobową formą czasownika (*bał się*), która wskazuje na nosiciela stanu. Można zauważyć, iż mimo różnic formalnych, w zdaniach obydwu języków kuzatorem strachu jest czynność wyrażona bezokolicznikiem (*поднять/подnieść*).

Wyrażenie subiektu celownikiem możliwe jest również w zdaniach polskich. Por.:

- Мне жаль будет уехать... [...]
- Szkoda mi będzie jechać... [...] (KP)

W zdaniach obydwu języków subiekt semantyczny został wskazany zaimkiem osobowym w celowniku (*мне/ми*).

Wyrażenie subiektu formą imienną w przypadku zależnym, czyli tzw. *низведение субъекта* [Гак 1976: 93-97] w grupie analizowanych zdań rosyjskich możliwe jest jedynie poprzez formę celownikową, natomiast wśród polskich odpowiedników przekładowych odnotowano przypadki wyrażenia subiektu formą imienną w bierniku. Por.:

Следовало идти стать снова в очередь, но инстинкт гонимого зверя сильнее желания выслужиться: **было страшно идти опять мимо этой распаленно-злой кучки**. Они могли зацепить Сиромаху и безо всякого повода. Его слишком знали на шарашке.

Powinien był wrócić teraz do ogonka, ale instynkt tropionego zwierzęcia okazał się silniejszy od chęci zdobycia zasługi; **strach go zdejmował na myśl o przejściu obok tej rozwścieczonej grupki na podwórku**. Mogli zaczepić Syromachę nawet bez powodu. Zbyt dobrze znano go już w szaraszce. (KP)

Subiekt zdania rosyjskiego został wyrażony w dalszym kontekście: osobą, której towarzyszyło uczucie strachu, był *Сиромаха*. Użycie w tekście polskim konstrukcji *strach zdejmował* implikuje obecność argumentu przedmiotowego w bierniku (*go*). Pomimo różnicy w doborze środków językowych została zachowana zgodność semantyczna między zdaniem oryginalnym i tekstem przekładu.

Ze względu na to, że w wielu przypadkach rosyjskim zdaniom z predykatywem w tekście przekładu odpowiadają konstrukcje oparte na osobowej formie czasownika, która otwiera pozycję dla pierwszego argumentu, w analizowanym materiale odnotowano przykłady wskazywania subiektu mianownikową formą imienną. Por.:

А мне вот и на тебя патрон не жалко потратить.

А ja nawet dla siebie nie pożałowałbym naboju. (CD)

Subiekt semantyczny zdania rosyjskiego został wyrażony zaimkiem osobowym w celowniku, natomiast w polskim tłumaczeniu – zaimkiem osobo-

wym w formie mianownika. Zastosowanie formy czasownikowej w przekładzie na język polski zmienia charakter zdania: w konstrukcji z predykatywnym przekazywany jest stan, istniejący niezależnie od woli subiekta, natomiast w zdaniach z osobową formą czasownika ujawnia się dodatkowo aktywność subiekta. Jednak zaistniałe różnice nie mają znaczącego wpływu na strukturę semantyczną.

W nielicznych przypadkach subiekt został pominięty zarówno w zdaniu, jak i w jego otoczeniu tekstowym. Por.:

Тут королю, замывшись, доложили, что в пале-рояльском зале не только нельзя играть, **но даже и входить в него страшно**, так как в любую минуту подгнившая балка может свалиться на голову.

Na to zameldowano królowi ze zmieszeniem, że w teatrze w Palais_Royal nie tylko nie można grać, **ale nawet wchodzić tam nie jest bezpiecznie**, ponieważ w każdej chwili może tam spaść człowiekowi na głowę przegniła belka (ZPM).

To, że subiekt nie został wyrażony eksplicytnie w żadnym ze zdań składowych przytoczonej pary, ani nie jest obecny w ich kontekście, nie świadczy o tym, że są to przykłady pozbawione subiekta. Głównym celem zdania jest bowiem przypisywanie cechy predykatywnej nosicielowi, co oznacza, że każde zdanie jest z założenia dwuczłonowe, a zatem zdania bez subiekta nie istnieją [Козел 2002: 140].

Subiekt semantyczny przytoczonych zdań należy zatem zidentyfikować jako osoby, które zamierzałyby wejść do znajdującego się w złym stanie budynku. W dalszej części polskiego tłumaczenia czytamy: *może tam spaść człowiekowi na głowę przegniła belka*, co stanowi potwierdzenie poprawności naszej interpretacji, gdyż leksem *człowiek* nie denotuje w tym przypadku konkretnej jednostki ludzkiej, lecz raczej dowolną, zupełnie przypadkową osobę.

Ilościowe zależności między poszczególnymi sposobami formalnej realizacji subiekta semantycznego w rosyjskich zdaniach z predykatywnym wartościującym pod względem emocjonalnym oraz w ich polskich odpowiednikach przekładowych przedstawia następująca tabela:

Sposób formalnej realizacji subiekta semantycznego	Zdania rosyjskie		Polskie ekwiwalenty przekładowe	
	Ilość	%	Ilość	%
Wyrażenie subiekta mianownikiem	–	–	4	4,9%
Wyrażenie subiekta formą imienną w przypadku zależnym	21	25,9%	20	24,7%
Subiekt nazwany w kontekście	45	55,6%	36	44,5%
Subiekt wskazany przez osobową formę czasownika	–	–	4	4,9%
Subiekt pominięty	15	18,5%	14	17,3%
Brak odpowiednika w polskim tłumaczeniu	–	–	3	3,7%
Razem	81	100%	81	100%

Tabela 3. Sposoby wyrażenia subiekta semantycznego w analizowanej grupie zdań

A zatem zarówno w analizowanym typie zdań rosyjskich, jak i w ich polskich ekwiwalentach subiekt bywa najczęściej wskazany w kontekście. W podobnej ilości zdań obydwu języków subiekt semantyczny został wyrażony eksplicytnie formą imienną w przypadku zależnym:

- w celowniku – w języku rosyjskim;
- w celowniku i bierniku – w języku polskim.

Pokażną grupę wśród zdań obydwu języków stanowią również konstrukcje, których subiekt semantyczny został pominięty ze względu na jego nieokreśloność bądź uogólniony charakter. Ze względu na to, iż polskie ekwiwalenty rosyjskich zdań z predykatywnym wartościującym pod względem emocjonalnym w wielu przypadkach oparte są na osobowej formie czasownika, możliwe jest wyrażenie subiektu formą imienną w mianowniku bądź wskazanie go przez odpowiednią końcówkę osobowej formy czasownika.

Bibliografia

- Bartnicka B. [1974], *Konstrukcje typu „ciężko nieść” i „żal porzucić” w języku polskim*, „Prace Filologiczne”, t. 23.
- Borek M. [1993] *Z badań nad kategorią stanu w języku polskim i rosyjskim*, „Prace Językoznawcze”, t. 21.
- Polański K. (red.) [1999], *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław.
- Moczarz M. [2003], *Predykatywy leksykalne a jednostka tłumaczenia*, [w:] *Pragmatyczne aspekty opisu języków wschodniosłowiańskich*, Czerwiński P. (red.), Charciarka A. [współpr.], Katowice.
- Гак В. Г. [1976], *Номинализация сказуемого и устранение субъекта*, [в:] *Синтаксис и стилистика*, Золотова Г. А. (ред.), Москва.
- Золотова Г. А. [2007], *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*, Москва.
- Козел Н. Я. [2002], *К вопросу о подлежащем и субъекте*, [в:] *Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста*, Онипенко Н. К. (ред.), Москва.
- Тестелец Я. Г. [2001], *Введение в обций синтаксис*, Москва.

Summary

Anna Rudyk

Semantic subject in Russian sentences with emotionally evaluating predicative in comparison with their Polish equivalents

The article deals with the way of expressing a semantic subject in the Russian sentences of the type [...] мне жаль с ней расставаться and in their Polish equivalents. The semantic subject can be conveyed explicitly in the form of the dative case in Russian and in the Polish equivalents with the accusative case. It can be also given in the context or remain unnamed due to the meaning generalization or the absence of information concerning its referent. In Polish translations the subject can be expressed by the verb inflection forms.